

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

130:2 • 2010

Ryssland

Historieundervisning som patriotisk fostran?

Av Lena Jonson

Nya läroböcker för skolan har i Ryssland vållat häftig debatt under de senaste två åren och denna debatt har inte avtagit. Bakgrunden är att den ryska ledningen ser historieskrivningen som en del i ett större pedagogiskt projekt för att skapa en nationell samhörighet, att visa på en utvecklingslinje i den ryska historien och att lägga grunden för en nationell stolthet. Frågan är dock hur detta ska genomföras i ett land där det finns högst skilda uppfattningar om historien och där tolkningen av många företeelser i det förflutna är politiskt laddade och granskning ovälkommen.

Den 30 augusti 2009 påpekade president Dmitirij Medvedev i en av sina numera regelbundna TV-intervjuer hur viktigt det är att endast en tolkning av viktiga händelser – ”absolut uppenbara saker” – presenteras i historieundervisningen i skolorna.¹ Två dagar innan Medvedev gav sin intervju hade den av honom tillsatta Kommissionen mot falsifiering av historien till skada för Ryssland haft sitt första sammanträde och då diskuterat frågan om läroböcker i historia. Kommissionens ordförande och tillika chefen för presidentadministrationen, Sergej Narysjkin, annonserade att kommissionen snarast skulle gå igenom alla läroböcker i ämnet på alla nivåer för att kontrollera huruvida de ger en falsk bild eller förringar Rysslands roll i världshistorien. Det var främst Sovjetunionens roll under andra världskriget som avsågs.

Den ryska ledningen vill få fram nya historieböcker för skolan i syfte att ge en enhetlig bild av känsliga frågor i den ryska/sovjetiska 1900-talshistorien och framför allt av Stalins politik före och under andra världskriget. Det är inte enbart fråga om att det i dag finns cirka hundra lärobokstitlar på marknaden av det mest skilda slag och kvalitet och med varierande grad av felaktigheter. Vad som bekymrar den ryska ledningen är att läroböcker-
nas perspektiv inte överensstämmer med dagens officiella ryska syn. Alla läroböcker granskas och godkänns visserligen innan de används i skolan av Ryska vetenskapsakademien och Utbildningsministeriet. Men det innebär

1. I annat fall blir det som ”gröt i huvudet” på skoleleverna, sade Medvedev; *Kommersant* (31/8 2009).

inte att de har ett "korrekt" politiskt perspektiv på historien. Den ryska ledningen försöker därför nu få fram nya läroböcker. I dag är det fortfarande oklart vilken lärobok eller vilken serie av läroböcker i historia som myndigheterna kommer att förorda.

Statsintressen som utgångspunkt för historieskrivningen

Den läroboksserie som varit i centrum för debatten under de senaste två åren behandlar rysk 1990-talshistoria och den har anklagats för sin, mild sagt, förstående inställning till Stalin. År 2007 utkom en bok avsedd för högskolelärare i historia, "Rysslands nyaste historia 1945–2006: bok för läraren" av A.V. Filippov.² Filippov är vice chef för ett fristående institut, Nationella laboratoriet för utrikespolitik, med kopplingar till den välkände "politeknologen" Gleb Pavlovskij. Boken väckte stark reaktion i media, något som inte var förvånande eftersom den presenterade ett perspektiv där statsintressena dominerade och dessa intressen framställdes som vägledande för tolkningen av historien. Utifrån detta perspektiv beskrevs Stalin följaktligen som en framgångsrik statsledare i likhet med såväl Ivan den förskräcklige som Peter den store. Filippov uteslöt inte redogörelser för Stalins terror, men hans slutsats var att denna var mindre betydelsefull mot bakgrund av Stalins stora insatser för Ryssland. Filippovs bok för lärarna utkom 2008 i en andra, utvidgad och något omarbetad, upplaga med andra historiker som medförfattare.³ Några av de mest kritiserade punkterna i den första utgåvan hade strukits, men i huvudsak var boken densamma eftersom Filippovs perspektiv var detsamma. Hans utgångspunkt var fortfarande statsintressena och Stalin bedömdes utifrån att han lyckades ena staten och stärka dess makt – även om det skedde med våld mot de egna medborgarna och med en järnhand.

Förlaget Prosvestjennie ("Upplysning") inbjöd Alexander Danilov, att bli en av Filippovs två medredaktörer för läroboken för elfte klass om Rysslands historia efter 1945. Danilov, som är professor och chef för historiska institutionen vid Moskvas pedagogiska institut, skulle därmed göra boken mer respektabel. Redan i oktober 2007 hade Ryska vetenskapsakademien och Utbildningsministeriet gjort en positiv utvärdering av läroboken som då förelåg i manusform. I december 2007 godkändes den av ministeriet

2. A.V. Filippov, *Novejsjaja istorija Rossii 1945–2006: kniga dlja utitelja* (Moskva 2007).

3. A.V. Filippov (red.) *Istorija Rossii 1945–2008: kniga dlja utitelja* [Rysslands historia 1945–2008: bok för läraren] (Moskva 2008).

som läromedel. Året därefter utkom den som läromedel för elfte klass med titeln "Rysslands historia 1945–2008" med A. Danilov, A. Utkin och A. Filippov som redaktörer, och våren 2009 utkom Danilovs studiehäfte till boken.⁴

Bokens perspektiv framkom i en intervju med Danilov i slutet av augusti 2009, då han sade att man bör bibringa äldre skolelever ett "statligt synsätt på landets utveckling". Han sade också att skolan i sin undervisning inte bör förmedla något negativt om fosterlandet. Om historieundervisningen skall bibringa barnen kärlek till fosterlandet bör den bygga på positiva exempel, hävdade han.⁵

Parallellt med arbetet på läroboken om den ryska historien efter 1945 pågick arbetet med att få fram en bok för perioden 1900–1945. År 2008 dök ett dokument plötsligt upp på förlaget Prosvesjtjenies hemsida om just denna tidiga 1900-talsperiod, "Koncept för kursen i rysk historia 1900–1945".⁶ Eftersom Alexander Danilov var chef för bokens författarkollektiv och därmed borde vara ansvarig också för konceptet intervjuade tidningen *Novaja gazeta* honom angående detta dokument i september 2008.⁷ Då ville han först inte kännas vid konceptet och menade att det endast var ett arbetsmaterial och inte avsett för bredare publicering.

Konceptet hade samma perspektiv och utgångspunkter som Filippovs historiebok för lärarna. Det sade att utgångspunkten för att värdera historien är "uppgiften att försvara och stärka den statliga suveräniteten och att uppfostra ryska medborgare och patrioter". Mot denna bakgrund avsåg författarna att ge speciell uppmärksamhet åt att definiera i vad ryska nationella intressen bestod och ta hänsyn till inte bara de interna processerna i landet utan också internationella utmaningar. Speciell uppmärksamhet skulle läggas på att förklara motiven för och logiken i ledningens agerande. I konceptet hävdades, vilket också återkommer i läroböckerna, att stort utrymme måste ges officiella tal av Sovjetledarna för att förstå deras bevekelsegrunder bakom politiken. Danilov utvecklade tanken bakom denna metod i en intervju, där han retoriskt uppmanade läsaren att tänka sig

4. A.A. Danilov, A.I. Utkin & A.V. Filippov (red.), *Istorija Rossii 1945–2008. 11 klass: utjebnik dlja utjasjtichsja obsjtjebrazovatelnych utrezjdenij* [Rysslands historia 1945–2008: lärobok för skolan] (Moskva 2008). A.A. Danilov, *Istorija Rossii 1945–2008: metoditjeskoe posobie* [Rysslands historia 1945–2008: studievägledning] (Moskva 2009).

5. *Ria-Novosti* (28/8 2009), <http://www.rian.ru/edu_analysis/20090828/182803972.html>.

6. Publicerat också i tidningen *Vremya novostei* (25/08 2009). Se <<http://www.vremya.ru/2008/154/51/210729.html>>.

7. "Esli by na meste Stalina byl ja.", *Novaja gazeta* 69 (18/9 2008).

in i en konkret arbetsdag för Stalin. Utifrån den information Stalin hade till hands och med de politiska prioriteringar han hade, vilka andra beslut skulle han egentligen ha kunnat fatta?⁸

Författarna till "Konceptet" skriver att det är "viktigt att visa att Stalin agerade i en konkret historisk situation och att han agerade (som ledare) fullständigt logiskt – som bevarare av ett system, som en konsekvent företrädare för landets omvandling till ett industrisamhälle styrt från ett enat centrum, och som ledare för ett land som inom en nära framtid kommer att hotas av ett stort krig".

När läroboken för elfte klass utkom hösten 2009 med titeln "Rysslands historia 1900–1945" var det just detta författarnas perspektiv, att förstå, förklara och rättfärdiga Stalins politik, som flera recensenter kritiserade.⁹ Tidningen *Vremja novostej* skrev i sin recension att "målet rättfärdigar medlen och historikerna – när så krävs – rättfärdigar målen".¹⁰ Filippov, som var hjärnan bakom uppläggat av denna serie historieböcker, ville skapa förståelse för Sovjetunionens och Rysslands historia, men han begränsade i stället synfältet för läsaren.

Alternativa läroböcker

Vad man än tycker om de ovan beskrivna historieböckerna så överträffas de av läroböcker med en mer radikalkonservativ utgångspunkt. Den frispråkiga tidningen *Novaja gazeta* skrev sommaren 2009 om en nyutkommen bok, "Skolbok i historia och den statliga politiken", utgiven av det så kallade Centrum för problemanalys och statlig styrprojektering.¹¹ Tidningen menade att avsikten med denna nya bok var att "sopa golvet rent" för att sedan kunna införa en enda och enhetlig patriotisk rysk lärobok i historia.¹² Den nya boken deklarerade öppet att "Man måste inse betydelsen av läroböcker för skolan och av lektionen i deras egenskap av

8. *Ibid.*

9. A.A. Danilov & A.V. Filippov (red.), *Istorija Rossii 1900–1945: kniga dlja utitelja: 11 klass*. [Rysslands historia 1900–1945. Bok för läraren. 11 klass] (Moskva 2008). A.S. Barsenkov, M.M. Gorinov, & A.A. Danilov, *Istorija Rossii 1900–1945. 11 klass: utjebnik dlja utjasjtjichsja obsjtjebozovatelnych utrezjdenij* [Rysslands historia 1900–1945: lärobok för skolan] (Moskva 2009). A.A. Danilov, *Istorija Rossii 1900–1945: metoditjeskoe posobie* [Rysslands historia 1900–1945: studievägläddning] (Moskva 2009).

10. Se recensioner: *Vremja novostej* (26/10 2009); <<http://urokiistorii.ru/current/view/2009/10/uchebnik-filippova>>.

11. V.I. Jakunin (red.), *Skolnyj utjebnik istorii i gosudarstvennaja politika* (Moskva 2009).

12. "Istorija bez prava perepiski", *Novaja gazeta* 71 (6/7 2009).

statligt-politiska styrmedel". *Novaja gazeta* citerade förordet, som sade att "historieboken måste orienteras mot att lösa långsiktiga statliga uppgifter". Författarna kritiserade existerande böcker på marknaden och hävdade att liberalerna har monopoliserat historievetenskapen i Ryssland sedan 1990-talet. Men, sade de, en ny pedagogisk modell för läroböcker har nu tagits fram som syftar till att aktivt forma värderingar. I april 2009 diskuterades "Skolbok i historia och den statliga politiken" i det Kremltrogna partiet Enade Rysslands hägn, närmare bestämt i dess patriotiska klubb som leds av viceordföranden i utskottet för regionerna, Irina Jarovaja. I mötet, som bevisades av cirka 20 personer, deltog också utbildningsministern och hans vice minister. Irina Jarovaja meddelade att partiet kommer att utlysa en tävling om en ny historiebok.¹³

Det finns också andra nya läroböcker för elfte klass med ett mer neutralt och avideologiserat perspektiv på den ryska historien under 1900-talet och början av 2000-talet. Bland dessa märks böcker av historikern V.A. Sjestakov, författarkollektivet A.A. Levandovskij, Ju.A. Sjtjetinov och S.V. Mirinenko samt A.O. Tjubarjan (från Ryska vetenskapsakademien), E.I. Pivovar från universitetet RGGU tillsammans med den tidigare nämnde A.A. Danilov.¹⁴

Vilken bok bestämmer sig makten för?

Den ryska historieboksindustrin arbetar just nu för högtryck på beställning från maktens olika organ. *Novaja gazeta* hävdar att Filippovs projekt leddes direkt av Nikita Ivanov, rådgivare till förste vice chefen för presidentadministrationen Vladislav Surkov. Författaren själv har också sagt att projektet var en beställning från Kreml. Redan 2007 presenterades hans bok om historien efter 1945 inför en stor utbildningskonferens för lärare där utbildningsminister Andrej Fursenko och Surkov medverkade.¹⁵ Som redan nämnts hade Utbildningsministeriet i oktober samma år godkänt boken och resultatet blev att Filippovs bok infördes på prov i en rad skolor. Mycket pekar på att just förlaget Prosvesjtjenies bokserie kommer att dra vinstlotten ute i skolorna och deras utgåvor har tryckts i stora upplagor. Myndigheterna har dock inte officiellt bestämt sig för en viss lärobok i historia.

13. *Ibid.*

14. Se recension på den utmärkta websidan som helt ägnas läroböcker i historia: <<http://www.urokiistorii.ru/learning/manual/2009/09/uchebniki-analiz-1>>.

15. "Operativnaja razrabotka utjebnika istorii", *Novaja gazeta* 66 (8/9 2008).

Det övergripande perspektivet för den nya typen av ryska historieböcker för skolan verkar dock vara givet: läroböckerna ska ge ett enhetligt och statsorienterat perspektiv på landets utveckling, ett perspektiv som kan fungera som nyckel för att tolka Rysslands komplicerade historia. Det innebär inte att historiska händelser förnekas, men böckerna tenderar att förklara en viss politik eller händelse som mer eller mindre oundviklig eftersom hänsyn måste tas till den konkreta historiska situationen. Detta perspektiv skiljer sig från sovjettidens förnekande av en rad företeelser som till exempel den stora terrorn. I dag förnekas inte längre terrorn; i stället förklarar de nya historieböckerna att terrorn var nödvändig. Ännu är det långt kvar till en kritisk granskning.

Uppgörelse med det förflutna i sikte?

Ansträngningarna att skapa en gemensam syn på historien kommer inte att krönas med framgång så länge myndigheterna inte uppmuntrar en verklig uppgörelse med det förflutna och vädrar ut alla lik i garderoben. I dag förekommer de mest skilda uppfattningar sida vid sida och de präglar också vardagen. President Medvedev säger sig fördöma Stalins brott men reagerar inte mot att Moskvas tunnelbana lägger in referenser till Stalin i tunnelbanestationen Kursks takutsmyckning från texten i sovjet hymnen, "Stalin uppfostrade oss till trohet mot folket". Vi närmar oss 130-årsdagen av Stalins födelse och den kommer nog inte att gå obemärkt förbi.

Samtidigt är det viktigt att uppmärksamma de ansträngningar att kritiskt granska det förflutna som ändå förekommer. År 2009 utkom två stora volymer på sammanlagt nästan 2 000 sidor om rysk historia från 1894 till 2007 med A. B. Zubov som redaktör och med cirka 40 historiker som medförfattare.¹⁶ När arbetet påbörjades av Alexander Solzjenitsyn var avsikten att skriva en lärobok i historia för skolan, men verket kom i stället att rikta sig till universitetsstudenter. Dessa två volymer kan i framtiden komma att räknas som ett standardverk, men ännu uppfattas deras kritiska syn som alltför långtgående.

Den relativt frispåkiga radiokanalen Echo Moskvy kommer under våren att ha en serie program där man granskar historiskt omtvistade personer. Under 2009 hade radiokanalen en programserie som kallades "I Stalins

16. A.B. Zubov (red.), *Istorija Rossii: XX vek: v dvuch tomach*. [Rysslands historia: 1900-talet: i två band] *Tom I 1894–1939* [Band I 1984–1939] (Moskva 2009); dens., *Tom II 1939–2007* [Band II 1939–2007] (Moskva 2009).

namn” där historiker fick komma till tals i en kritisk granskning av dennes politik, främst i anslutning till andra världskriget. Bokförlaget Rosspen ger med stöd av Jeltsinfonden ut böcker på temat ”Stalinismens historia” och planerar att utge hundra titlar i denna serie.¹⁷ Under 2009 utkom mer än 30 böcker i serien, skrivna av ryska och internationella specialister. Detta är ett jättestor projekt och ett utomordentligt viktigt sådant. Rosspen har anordnat två stora internationella konferenser om stalinismens historia i samarbete med andra ryska organisationer och med bred uppslutning vad gäller informationspartners, däribland Allryska statliga TV- och radiobolaget (VGTRK), nyhetsbolagen Vesti, ITAR-TASS och RIA Novosti, radiokanalerna Radio Rossii och Echo Moskvyy, tidningarna *Nezavisimaya gazeta* och *Novaja gazeta*, tidskrifterna *The new times* respektive *Rodina* samt Internetmediet polit.ru. Denna kritiska granskning och uppgörelse med historien väntar dock ännu på att få genomslag.

Med hjälp av historieundervisningen i skolorna vill den ryska politiska ledningen forma en gemensam grundsyn på den ryska historien. De historieböcker som kommer att dominera i skolorna under de närmaste åren kommer att ligga i linje med vindriktningen från Kreml och den politiska ledningens bedömning att statsintressena kan förklara och rättfärdiga mycket. Detta kommer oundvikligen att begränsa läroböckernas användbarhet på sikt. Böcker som Filippovs och hans medförfattares blir därmed färskvara med kort hållbarhet.

17. För mer information, se <www.rosspen.su>.